

feeste dat volc begaet inder werlt heuet verdient huden op te clymmen blide tot die hemielike stede des hemels.

BESCHR. – Papier; 41 bladen; blad en bladspiegel resp. 144 × 116 mm en 93 × 72/75 mm; één kolom; littera bastarda-cursiva (tot f. 20v, r. 6) en littera bastarda (vanaf f. 20v, r. 7: andere hand?); *einde XVe eeuw* volgens een mededeling van D.A. Stracke op de binnenzijde van de kaft vooraan, wat overeenstemt met het watermerk dat een eenhoorn voorstelt b.v. op f. 27 en 29²³. Behoudens de enige rood onderstreepte titel op f. 1r zijn alle andere hoofdingen in rubriek; rode lombarden van twee regels hoog; rood aangestreepte hoofdletters; andere rubriceringen; tekstrepresentanten in de marge. Negentiende-eeuwse omslag van sierpapier: zonnebloemen met stervormige kern; gaafrandige breed gearceerde, vingervormige bladen en akanten in onfrisse witte, gele en blauwgroene kleuren op vaalgrijze marmeren achtergrond. Op de binnenzijde van het omslag vooraan het opgeplakte EX | LIBRIS | J. B. VERVLIT²⁴.

Neerl. 17 (olim 17). GEBEDENBOEK. – Begin 16de eeuw.

INHOUD. – [1] F. 1r-15r *Dit sijn die vij psalmen van penitencien met vij schoen oracien des heiligen leeres Sunte Augustinus met eenre corter ghelosen* (zonder litanie van alle heiligen / vgl. ACHTEN-KNAUS, *Dt.-Ndl. Gebetb.*, p. 162, nr. 38 sub f. 128r; MEERTENS, VI, p. 73-74, nr. 17bis sub 23a). [2] F. 15r-16r *Dit is sancte Augustinus gebet naeden vij spsalm* (LELOUX, p. 230, nr. 7 sub 10; MEERTENS, VI, p. 74, nr. 17bis sub 23b). [3] F. 16v-27r *Hier begynnen die gulden letanyen ons heren ihesu xpriste ... ende in wat noeden datmense leest hi sal vertroest werden eest hem salich Hier begynen die gulden letanyen* (Magdalena Beuttler van Freiburg of van Kenzinger, o.s.cl. († 1458) toegeschreven / ACHTEN-KNAUS, *Dt.-Ndl. Gebetb.*, p. 94, nr. 22 sub f. 77r; INDESTEGE, p. 153-162). [4] F. 27r-36v *Hier begijnt een ynnich gebet dat sancte bernaert gemaect heeft mede te bescreyen die passie ons heren ... ende het is vanden stoel van rome begaft met schoenen aflaets* (= Arnulf van Leuven, *Salve meum salutare* / BOOT, p. 336-337 sub f. 166r; MEERTENS, VI, p. 34-35, nr. 12 sub 4). [5] F. 37r-56v *Henricus Suso, Honderd Artikelen van de Passie* (proloog ontbreekt / redactie IVb volgens DOLCH, p. 75-76 en grote overeenkomst met INDESTEGE, p. 54-69). [6] F. 56v-64r *Hier beghijnnen die lxxv [= xv] pater noster van sunte bregijten* (INDESTEGE, p. 98-103). [7] F. 64r-69v *Dit sijn die getijden vander weerder drieuoldicheit* (= Die dominica horae de Sanctissima Trinitate: GLorie sy di O. h. drieuoldicheit gelijk ewighe godtheit voer allen tijden nu ende in ewicheit). [8] F. 69v-79r *Hier begijnt die dornen croen ons heren ihesu xpriste diemen des sondachs lesen sal* (INDESTEGE, p. 105-112). [9] F. 79r-102r Verschillende kleine gebeden: f. 79r *die drie doot stoten* (LIEFTINCK, p. 203, Ltk. 354 sub f. 131), f. 80v x. *gebekens van sunte gregorius wapen* (= Ps.-Gregorius, *O Domine Jhesu Christe, adoro te in cruce pendentem* / INDESTEGE, p. 96-97), f. 82r *totten heiligen vijf wonden* (INDESTEGE, p. 51-53; vgl. LELoux, p. 190, nr. 3 sub 6b), f. 84r *drie suchten* (Ick dank v lieue here dat suchten dat gij suchten. Doen gij ginct buyten der stat van iheruzalem), f. 85r *die drie dootstoten* (LIEFTINCK, p. 204, Ltk. 354 sub f. 185'), f. 86r *gebed ter ere van de schouderwonde* (MEERTENS, VI, p. 175, nr. 30 sub 32), f. 87r *Van den naem ihesus* (MEERTENS, I, p. 109-110), f. 88v *Krachtig Gebed van Keizer Karel de Grote* (= *Crux Christi sit mecum. Crux Christi*

²³ C. M. BRIQUET, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, III, 2e éd., Leipzig, 1923, nr. 10026, 10031-10033.

²⁴ Cf. *supra*, p. 69.

est quam semper adoro. Crux Christi est vera salus / MEERTENS, VI, p. 130, nr. 26 sub 6)²⁵, f. 89v *gebet in noet* (MEERTENS, VI, p. 4, nr. 2 sub 16), f. 90r *gebet ter eeren der h. drieuoldicheit ... ter eeren gods ende salicheit der zielen* (O Hemelsche vader met be-geerten alre heiligen), f. 90v *gebed voor de stervenden* (LIEFTINCK, p. 168, Ltk. 325, sub f. 233'), f. 91r *Tot den leden ons liefs heren ihesu* (WEest gegruet gloriose hoeft ons gesontmakers leet voer ons); f. 92v *gebed tot het H. Aanschijn* (= Salve sancta facies nostri Redemptoris / vgl. LELOUX, p. 195, nr. 3 sub 8k; MEERTENS, VI, p. 95, nr. 21 sub 16; PARMENTIER, II, p. 286). f. 93v *Viif gebeden onder der myssen* (INDESTEGE, p. 134-136), f. 96r *gebed op de zeven kruiswoorden* (= Ps.-Beda Venerabilis, Oratio de septem verbis Christi in cruce / vgl. INDESTEGE, p. 30-31), f. 98r *Voer die pestelencie* (O God die vader die alle dingen gescappen heeft van niet die gebenedi my / vgl. MEERTENS, VI, p. 66-67, nr. 17 sub 45d), f. 99v *Voer die pestelencie* (MEERTENS, VI, p. 66, nr. 17 sub 45a), f. 100r *middelen tegen de pest*, o.a. het dagelijks lezen gedurende een jaar van de heilige namen Jhesus. Maria. Anna. Anthonius. Nychasius. Bernardus. Sebastianus. Roechus. Cristoselus. Gertruydus, f. 100v *gebed tot Maria in het stervensuur* (O Sute Joncfrouwe Maria. Ick geue my v eygen), f. 101v *Hoe dat wij god sellen aenropen als wi sijn in lijden ende in tribulacien* (O Lieue heer dijnen naem moet sijn gebenedijt ewelick in deser temptacien ende tribulacien). [10] F. 102v-141v *Verschillende crenskens* hoofdzakelijk van het kerkelijk jaar: f. 102v *vanden h. sacrament ende vanden aduent tot corsmis* (proloog van de Getijden der Eeuwige Wijsheid in de vertaling van G. Grote († 1384), gevolgd door: GHelijck dat herte begeert totter fonteynen der wateren soe begeert o god mijn ziel in dij te rusten), f. 109r *vander geboerten ons heren van korsdach tot onser vrouwen lichtmis toe* (OPgaende clauerheit des ewigen lichts ende son der gerechticheit coemt ende verlicht), f. 112r *vanden naem Jhesus dat men oec sonderlinge lesen sal opten iaersdach vander besnydeni <s>* (GHebenedijt moet sijn uwen heiligen naem Jhesus die welke gij ontfijnckt in uwer besnydenis opten achten dach), f. 116r *vander passien ... indie vasten tot paesdaech toe* (IN allen steden waer wi sijn gebenedijt onse siel den heer wi bidden dij O alre suetste heer ihesu xpriste), f. 122v *vander verrijenis ons heren ende men sal oeck lesen opten pinxsdach vanden heiligen geest* (DIe is die dach die die [bovengeschreven :] heer gemaect heeft laet ons vrolic wesen ende blijde), f. 127r *vander heiliger drieuoldicheit* (O Myndelike heer mijn god ende mijn schepper ende mijn verlosser Ick begeer met soeter herten v te louen), f. 131v *vander mynnen gods* (O Mijn alre genadic <h>ste here ihesu wanneer sal ic v met alder herten omfaen), f. 135r *vanden heiligen sacrament* (LIEFTINCK, p. 206, Ltk. 356 sub f. 136'), f. 138v *vander heiliger drieuoldicheit des sondaechs* [bijgeschreven:] *en <de> alle heiligen* (O Eerwerdige gloriose heilige drieuoldicheit v moeten eren ende louen al dat hemelsche her). [11] F. 142r-183r *Verschillende Maria-gebeden*: f. 142r *die seuen psalm in duyschen* met litanie van Maria (VRouwe verhoert mijn gebet ende mijn roepen come totty), f. 147r *gebed om vertroosting* (ICk bidde v lieue suuer gebenedide weerde maget maria Doer der weerdiger verwandeling), f. 147v *Een schoen gebet* (O Maec <h>t der mechden ende goedertieren moeder om uwer groter ontfermharticheit inder vren des wtgancks mynre zielen), f. 151r *Een schoen gebet*

²⁵ N. VAN DEN BOSSCHE, *Het Gebed van Keizer Karel*, Zottegems Genootschap voor geschiedenis. Handelingen, 2, 1985, p. 129-132; V. ARICKX, *Het Krachtig Gebed van Keizer Karel in 1984*, Biekorf, 84, 1984, p. 171-176. Waarschijnlijk ontstaan op de Mont-Saint-Michel wordt dit in het Latijn geheten gebed *Epistola sancti Salvatoris* (783) in de Nederlandse volkskundige literatuur gesitueerd in de voorgeschiedenis van de hedendaagse kettingbrief: A. ELOY & A.G. HOMBLÉ (†), *De kettingbrief: moderne myte van het geluk?*, Oostvlaamse Zanten, 61, 1986, p. 33-35.

geheiten clementissima (Ick bidde heilige moeder ons heren ihesu xpristi suuer ende reyn vol van goedertierenheit), f. 153v *Dit naeuolgende gebet heeft die engel eenen conuent van ioncfrouwen geopenbaert daer die pestilencie seer regneerde* (Heck est preclarum vas paraclitij Dit is een claere vat des heiligen geest / LIEVENS, p. 26, nr. 4 sub f. 66a²⁶, f. 154r *Dit gebet heuet sancte bernaert gemaect ende heeft geseet dat ... die ... dit gebet leest ende biddende is onder den cruce sij sal hem verhoren* (MEERTENS, VI, p. 173, nr. 30 sub 21; VAN HEEL, p. 90, nr. 90), f. 155r *Een bedudenisse op salue regina* (SAlue regina marie heilige maria wilt compassie ende medeliden met ons hebben), f. 158r *Dit gebet leerden die engel gabriel eender ionckfrouwen ... Wanneer ghijt leest soe suldi staen voer onser vrouwen beelt Ende setten een bornende kersse voer hoer ende spreken ten yrsten x Aue maria al staende ende die gebede al knyellende* (KRUITWAGEN, p. 79, hs. 97 sub 13 en p. 89-90, hs. 102 sub 6; LIEFTINCK, p. 137, Ltk. 316 sub f. 217), f. 162r *die seuen droeffenissen*, f. 165r *dese xv blijtschappen*, f. 167r *x Aue maria ter eeren deser tien doechden* (LIEFTINCK, p. 203, Ltk. 354, sub f. 176); f. 168r *die leedekens* (WEest gegruet O maria uwen alren heilichsten oren daer gy mede to<e> gehoeft hebt die woerden des engel gabriels), f. 170v *des smorgens ende des auonts als men aue maria clept* (O Gloriose coninginne der ber<m> herticheit Ic gruet dijnne werdigen tempel dijns lichaems), f. 170v *drie gulden Aue maria* (O Maria moeder der ber<m> herticheit Ick danck v vanden bitteren rouwe die ghi hadt onder den cruce), f. 171r *voer onser vrouwen in die sonne* (VAN HEEL, p. 53, nr. 27), f. 171v *xv wee onser lieuer vrouwen onder den cruce*, f. 173v *drie roepen tot haer lief kijnt doen hi sijn cruce droech* (O Enich lief kijnt troest dijn enige moeder. O reyne maget maria nv bid ic di), f. 174r *Maria-gebed aan Bernardus toegeschreven* (Ick loef dy O maria. O groen stam Ende dat woert dat ghi onfynckt vanden heiligen geest / vgl. ACHTEN-KNAUS, *Dt.-Ndl. Gebetb.*, p. 169, nr. 39 sub f. 178r), f. 175r *Dijt gebet bouen gaet alle ander gebeden gelick dat gout bouen den matale* (langere redactie dan MEERTENS, VI, p. 74, nr. 17bis sub 25; vgl. VAN HEEL, p. 100, nr. 26), f. 179v *een schoen crenken van onser lieue vrouwen als men in druck of lijden is* (O Vrouwe hoe lange salstu mijns vergeten inden dage mijnre droefheit). [12] F. 183r-194r Verschillende Anna-gebeden: f. 183r *een schoen crenken van sunt Anna* (LIEFTINCK, p. 152, Ltk. 321, f. 118), f. 187v *die seuen blijtschappen* (MEERTENS, VI, p. 141, nr. 26 sub 84), f. 188v *suuerlijke ghetijden* (O Anna lentelike roese omset met appelen der doechden reyne worttel der edelre maget maria), f. 191v *seuen deuoete grueten gemaect op seuen bloemen gelesen sonderlinge als men in lijden is* (VAN HEEL, p. 131, nr. 111), f. 194r *Dit gebet leest dagelicx met drie pater<noster> ter eeren der h. moeder Anna* (verkorte redactie t.o.v. LIEFTINCK, p. 209, Ltk. 356, f. 212 en VAN HEEL, p. 93, nr. 108). [13] F. 194r-218r Gebeden tot verschillende heiligen: f. 194r *suuerlicke grueten tot allen lieuen heiligen gods* (GOdt gruet du moeder xpristi dochter ende bruyt met allen h. ioncfrouwen. God gruet v mychael archangel), f. 195r *sinte Peter* (O Gloriose h. apostel ons heren ihesu xpristi die een prijs gemaect was alder apostelen), f. 195v *sinte paulus* (GOdt gruet v heilige apostel sinte Paulus Ick bid v dat gi mi wilt verlossen van den bossen viant), f. 196r

²⁶ Cfr. *Bedevert naar Jerusalem in 1525*, toegelicht en uitgegeven door C.J. GONNET, Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem, 11, 1884, p. 342-343, waar het zonder enig verband met voorafgaande passiegebeden voor elke dag van de week werd opgenomen. Zie ook D.A. STRACKE, *Over de antiphone: "Haec est praeclarum vas"*, Ons geestelijk erf, 14, 1940, p. 187-202, die pleit voor de Zuidnederlandse oorsprong, zowel van het Latijnse origineel (vóór 1450) als van zijn Middelnederlandse vertaling (vanaf ca. 1479) en betoogt dat de antifoon eerst werd gebruikt in de private liturgie van zusterkloosters en nadien, in het begin van de 16de eeuw, werd opgenomen in de liturgie van de celebrerende priester.

sinte Johannes euangelista (<G>Od gruet v heilige edel glorioese vat Johannes euangelista gi die daer gerust hebt op die borst ons liefs heeren), f. 197r *sinte andreas* (O Goede cruys dat ic lange begeert heb ende nv bereyt met enen begerende moede), f. 197r *Vanden apostelen int gemeyn* (O Edel claer lichten der werelt heilige werde apostelen), f. 198r *sinte Johannes baptista* (GOd gruet v stemme des ewigen woerts lanterne der werelt), f. 198v *Totten heiligen drie coningen* (CONinck Jasper coninck Melseor coninck Baltaser Ick bid v heilige drie coningen ic bid v doer alle namen), f. 199r *sinte steuenus* (WEest gegruet O heilige sinte Steuen welke glorioese martelaer die onder die schaeren des ioedsschen volcks), f. 199v *sinte Huijbrecht* (O Heilige bisschop sunte huybrecht behoet ende beschermt mi), f. 199v *vanden tien dusedent martelaren diemen heyt die gulden martelaren* (O Gij werdige heilige tien duysent martelaeren gij die doerden ewigen waerechtigen god), f. 200r *sinte Cristoffel* (O Heilige martelaer sunte Cristoffel ic bid v doerden soeten naem Jhesus xpristus), f. 200v *sint Jorijs* (O Heilige sinte Jorijs heilige martelaer gods ende een edel ridder xpristi die den draek hebt verwonnen)²⁷, f. 201r *vanden heiligen sinte Cornelius ende Cyprianus* (LAet ons met eenuoldiger stemmen ende begeerten die mirackulen der edelre mannen eren), f. 201v *sinte Lambertus* (LAmberthus die martelaer xpristi houdende den zege ende plan der victorien), f. 202r *Vanden vier marschalken* (IC beuele mi huydenden ende altoes indie moegentheit des vaders In die wijsheit des soens), f. 202v *sinte Anthonius* (O Heilige vader Sunte Anthonius leuende heillant Ick beuele dij mijn ziel ende mijn lijf), f. 203r *sinte roekus* (O Bornende lampe in doechden O spiegel der reynicheit O schencker des dous der bermherticheit), f. 204r *sinte Bernardus* (O Heilige vader Sunte Bernardus coemt ons te hulpen die dij dienen), f. 204r *H. Martijnus* (O Salige martijnus wies ziel dat paradijs besit daer die engelen af verblijfen), f. 204v *sinte Leonaerdus* (GOd gruet v heilige patroen Sinte Leonaerdus wilt mi nu verweruen verloest te worden vanden banden mijnre sonden Amen), f. 204v *sinte Augustijnus* (GOd gruet v deuoete bemynre der heiliger drieuoldicheit dijn hert heeft bornende geweest), f. 205r *sinte Jheronimus* (GOd gruet dij licht der lederen gloriose Jheronimus die alle genade ons heren ihesu xpriste heeft verdient), f. 205v *van allen heiligen wies dach dat is die salmen noemen* (O Heilige werdige wtuercoeren vrient gods N welck dach dat huyden is), f. 206v *sinte Jherassimus* (O Heilige Jherassijme martelaer gods Die opten heiligen sondach metter doot geoffert waert), f. 208r *sinte Agnetha* (O Onbeuleckte lelye des hemelschen paradijs Ende enen soeten roesboem), f. 209r *sinte Berbara* (O Hoege martelersse ende edel bruyt xpristi gloriose maget Berbara), f. 210v *sinte berbara* (GHegruet sijstu Berbara een form der schoenheit Die nv verslonden best inden afgroent des gewaeren lichts), f. 211r *sinte Katherijna* (Verblijt v suete maget Katherijna een mertelersse ende eens edels conincks dochter bloeyende onder maxcencio), f. 212r *sinte Katerijna* (O Heilige maget ende mertelersse Katherijna geeert ende geloeft moeten sijn allen uwen heiligen leden), f. 212r *sinte Aghata* (O Salige ende edel maget sinte Aghata die voer dat lof des getrouwen lijdens verdient hebt met dijnen bloede dijnen god te verclaren), f. 212v *Vanden elf dusedent meecheden* (GOd gruet v bloeme der roesen ende lelye O presioese martelaeren), f. 213r *sint Ontcommer* of Wilgefortis (O Ouerschoen mergriet blijnckende radye inden coninckliken throen met geloef hoep ende myn)²⁸, f. 214r *sinte dijnnga* of Dympna (O

²⁷ A. ELOY & A. G. HOMBLÉ, *art. cit.*, p. 35.

²⁸ J. GESSLER, *De Vlaamsche Baardheilige Wilgefortis of Ontcommer. Kanttekeningen bij een standaardwerk*, Antwerpen & 's-Gravenhage, 1937, p. 65-67. ID., *Iets over heiligenlegenden en -viering in Limburg*, Miscellanea Mgr. Dr. P.J.M. Van Gils, I, Maatstricht, 1949, p. 161-172 (Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg, 85).

Weerde maget ende mertelersse sinte Dijngha wtuercoeren patroeners ende een sonderlinge hulpsters), f. 215r *sinte Appollonija* (O Edel maget cristi appollonia Maget willichlic ende maget inden werck), f. 215v *sinte Cecielia* (WEest gegruet belyersse der waerheit sterckerse des geloofs ende verwijnersse der tormenenten), f. 216r *sinte mergriet* (O Heilige maget sinte Mergrieta ende een glorioese martelersse xpristi coemt mi te hulpen), f. 216v *sinte maria magdalena* (WEest gegruet O lichtende lampe der werelt ende verblijt dij in xpristu), f. 217r *sinte Elijsabeth* (O Blijnckende sterre heilige weduwe Elijsabeth Die ouermits myn ende begeert der hemelscher dijngen), f. 217v *sinte Helena* (WEest gegruet O heilige vrouwe Helena gi veruouwet v nv inden hemel gi die daer gesocht hebt dat cruys inder erden), f. 218r *Tot uwen heiligen engel* (GOD gruet v heilich engel gods die mi altijt sijt bewarende Ick bid v dattu alle mijn gedachten woorden ende werken). [14] F. 218r-219v Morgengebeden: f. 218r *Alsmen opstaet* (Inden naem ons heren ihesu xpriste stae ic nv op die mi verloest heeft / vgl. MEERTENS, VI, p. 126, nr. 25bis sub 21b), f. 218v *Als gij v cleder aendoet* (O Alre soetste heer ihesu xpriste wilt mi cleden met clederen der doechden van oetmoedicheit), f. 218v *Als die clock slaet* (O Heer ihesu xpriste dijn heilige passie cruys nagelen ende doot), f. 219r *Als gi ter kerken gaet* (O lieue heer ic bid v doerden den sueren ganck die gi ginckt metten cruys), f. 219r *Als gi in die kerck coemt* (O lieue heer als ic trede in uwen heiligen tempel Soe bid ic lieue heer dat gi v geweerdigen wilt), f. 219v *Als gi wiwater neemt* (O lieue heer ic bid v doe v heilige bloet dat wt uwer heiliger sijden vloeyden), f. 219v *Alsmen ouer den kerckhoef gaet* (Ghegruet sijstu alle geloeuige zielen welker lichaem men hier ende anders waer rustende sijn inden graue). [15] F. 220r *Dese acht danckinge plech sinte lijshet te lesen* (O Lieue heer ic danck v dat ic v in allen steden vijnden mach). [16] F. 220v-221v Twee avondgebeden (O Lieue heer ic gae slaepen op dijn groendeloese bermherticheit / O Lieue heer dit pater noster spreke ic lieue heer der eren al uwen heiligen gedachten). [17] F. 222r-230r Gebeden voor de zieken en stervenden: f. 222r O Lieue heer Jhesu xpriste Dit pater noster offer ic v inder eren des dooteliken strijst (!), f. 222v O Myndelike schepper ende verloesser des menscheliken geslechts Ende daerom coemende wten schoet dijns hemelschen vaders, f. 224v TEn iersten soe sal die mensche sijn geloef dickwil spreken in duytschen met aendacht, f. 225v O Lieue heer Jhesu xpriste gij hebt met uwer heiliger passien verloest die banden mijnre sonden, f. 226r O Lieue heer vader ende moeder hebben mi verlaeten ... Amen Gebet O heilige god O stercke god O ontfermhertige god strenge richter, f. 229r O Lieue heer doe v groete myn die dede steruen soe versmaeden bitteren doot. [18] F. 230r-239r *xv bloetstortynge voer die zielen* (INDESTEGE, p. 165-171; LIEFTINCK, p. 122, Ltk. 304 sub f. 102 / p. 140, Ltk. 317 sub f. 114' / p. 168, Ltk. 325 sub f. 248'). [19] F. 239r-241r *seuen bloetstortynge verloest een ziel wten vegeuier* (LELOUX, p. 213, nr. 3 sub 17c). [20] F. 241v-245v (f. 242-245 defect) *dat gulden gebeth ... verloest ... wten vegeuier* (vgl. LELOUX, p. 214, nr. 3 sub 17e). [21] F. 245v Gebed tot O.-L.-Vrouw voor verlossing uit het vagevuur (incipit is verminkt, rest ontbreekt).

BESCHR. – Papier (f. 1, 37, 142 van perkament); 245 bladen (f. 1-92 met inktpotlood genummerd, f. 10 los, rechterhelft van f. 242-245 weggevreten door de vochtigheid); blad en bladspiegel resp. 132 × 98 mm en ca. 104 × ca. 75 mm; één kolom; littera bastarda door minstens twee handen gebruikt (1ste hand: f. 1r-102v, f. 142r-184r waarvan f. 175v-176r met een wisselende ductus; 2de hand: f. 103r-141v en f. 184v-245v met een wisselende ductus); begin 16de eeuw. Met uitzondering van 4 drie tot vier regels hoge opengewerkte rode initialen (f. 191v, 194v, 208r, 209r) en een ontbrekende initiaal (voorziene ruimte van drie regels hoog) op f. 196r, zijn alle andere 27 initialen tussen f. 1r-189r van drie tot negen regels hoog, blauw van kleur, met rood penwerk versierd en hier en daar meestal met een wat flauw groen en geel ingekleurd;

acht beginletters zijn met geometrische patronen en bladmotieven opengewerkt; twee initialen (f. 1r, 142r) zijn op een dito maar uitvoeriger wijze aan de buitenkant versierd; één initiaal is een groteske vertoning (f. 51v): links en rechts van de letter een grimmig maskergelaat resp. met baard en met puntmuts, alsook onder het linkse hoofd een met sierspijkers afgezette — omgekeerde — laars waarvan de puntige voet tot aan zijn baard reikt; bijna al deze initialen zijn gevat in een parellijst en vele vertonen een randdecoratie van zwierige krullijnen (b.v. op f. 37r met drietallige bloemen en een opvallende vruchtbodem of op f. 64r uitlopend op een lelieachtige plant — zoals op f. 69v — met een oog als bloemknop); acanthusbladeren, die meestal de binnenzijde van de beginletters opsmukken, versieren de marges op f. 1r (in de onderrand ontspringen zij aan een banderol en vullen zij, in friezen gevat, de overige drie randen), alsook op f. 27v, 51v en 102v; de binnenversiering van sommige initialen is waard vermeld te worden: f. 1r. (een geabstraheerd vogellichaam met opengeslagen vlerken en zichzelf met zijn lange hals omringend), f. 37r (een koolplant, twee opgerolde en twee ontrolde bladeren in een ruitvorm), f. 39v (een egel), f. 42r (een opengesprongen bolvormige bloem met een uit het hart oprijzende groene vlamtong), f. 45v (het hart van de bloem ziet er uit als een aardbei), f. 48v (het hart van de bloem is als een opkomend zonnetje), f. 64r (een bloemknop als een oog), f. 69v (elk van beide akanten in opengespreide V-vorm omgeeft beschermend een ontlukend drietalig bloempje), f. 109r (een koolplant), f. 112r (een met zorg uitgevoerde drietallige bloem met zeer kleine groene kelkblaadjes), f. 123r (een ovaal met groen bekleet grappig masker gehuld in een muts waarvan de rechterboord met punten is afgebiesd), 138v (twee ringsegmenten loodrecht op elkaar op een gearceerde achtergrond), f. 142r (draperie van akanten waaraan in het midden een schedevormig voorwerp hangt), 158r en 189r (als een opstaande kraag openvallende bloem waaruit zich een spits object verheft), 176r (een uitgespreide V-vormige acanthus), 183r (een bloemenkrans).

Zwartgeworden stugge perkamenten band op karton; geen dekbladen; voorplat grotendeels en achterplat met rug volledig losgekomen van het boekblok. In de ondermarge van f. 113r staat in potlood geschreven (19de-20ste eeuw): *Jahans SLeeris*, vermoedelijk de naam van een bezitter.

LIT. — D. A. STRACKE, *Over het: "Ave mundi salutare", in het Diets, Ons geestelijk erf*, 24, 1950, p. 409-419: betr. f. 27r-36v. ID., *Bijdrage tot de Middelnederlandse devotie: de Vreugden en Weeën van Maria*, l.c., 26, 1952, p. 20-22: uitgave van f. 165r-166v, p. 129-131: uitgave van f. 162r-165r, p. 131-133: uitgave van f. 171v-173v.

Neerl. 18 (olim 18, K, Z). GEBEDENBOEK. — Delft, clarissen (?), 15de-16de eeuw (na 1475).

INHOUD. — [1] F. Ib-IIIb (volgens de notities van P. Grootens): f. Ib Gebed tot de Drie Koningen (O koninck Jasper, coninck Melchior, coninck balthazar, ic bidde voer die heilighe screijende), f. Ib-IIa Passiegebed (VAN HEEL, p. 117, nr. 30), f. IIa-IIIb Gebed (O aldus mijns ende ic bid u dat ghy u dusdanich hout). [2] F. 1r-3r *Dit naevolgende gebedt heeft gemaect sint thomas van aquinen* (= Ps.-Thomas van Aquino, Concede mihi, misericors Deus, quae tibi placita sunt ardentius concupiscere / LIEFTINCK, p. 139, Ltk. 317 sub f. 93 en p. 197, Ltk. 349 sub f. 93'; VAN HEEL, p. 37, nr. 12; zie ook ACHTEN-KNAUS, *Lat. Gebet.*, p. 73, nr. 9 sub f. 73v en LEROQUAIS, II, p. 391). [3] F. 3v-9r *Hier beginnen hondert Aue Maria. ter eeren der moder gods* (ACHTEN-KNAUS, *Dt.-Ndl. Gebet.*, p. 99, nr. 22 sub f. 203r en p. 105, nr. 23 sub f. 219v). [4] F. 9v-16v *Dit cransken salmen lesen als men in eeniger lijden is ten gede<n>ckenisse des bedroeffenissen die maria die moder gods onder den crucen*

tegenover elkaar structureel en inhoudelijk verhouden, een verhouding die overeenstemt met de Latijnse vertaling, alsook welke de verschillen zijn (proloog, tijdstip waarop de artikelen dienen te worden gebeden). Zoals in Jordans' Latijnse vertaling wordt ook in deze overzetting Suso niet genoemd, maar omschreven als een "deuoet broeder vander prediker orden in sweden"; in de Latijnse vertaling staat *sueuia*, dat zowel Zwaben als Zweden (gebruikelijker *Suecia*) kan betekenen, wat bewijst dat de vertaler niet wist wie de auteur was. Deze vertaling verspreidde zich niet alleen in de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden, maar ook in het Duitse grensgebied. [F.H.]

F. HENDRICKX, *De Middelnederlandse handschriften van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen (Eerste deel)*, Miscellanea Neerlandica: opstellen voor Dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, o.l.v. E. Cockx-Indestege & F. Hendrickx, dl. 1, Leuven, 1987, p. 85-88 (met literatuuropgave). J. DESCHAMPS, *De Middelnederlandse vertalingen en bewerkingen van de "Hundert Betrachtungen und Begehrungen" van Henricus Suso*, Spirituality Neerlandica: opstellen voor Dr. Albert Ampe S.J. hem door vakgenoten en vrienden aangeboden uit waardering voor zijn wetenschappelijk werk, o.l.v. E. Cockx-Indestege, J. Deschamps, F. Hendrickx & P. Verdeyen, Antwerpen, 1990, p. (212)-(225).

11.c. HENRICUS SUSO, *Hundert Betrachtungen und Begehrungen*, vernoordnederlandste en bijgewerkte Zuidnederlandse bewerking; andere teksten (gebeden). Noord-Nederland, begin 16de eeuw.

1. — Papier, (1)-179-(1) bladen, 119 x 92 mm, bladspiegel 92 x 68 mm, één kolom, ca. 20 regels; één hand (littera bastarda). Negentiende-eeuwse kartonnen band van geel-zwart sprenkelmarmerpapier; rug van donkerbruin vlekkenmarmerpapier in zes velden verdeeld (onderste veld zeer smal) door een lineair patroon in goudstempeling; twee lederen schildjes met titel in gouddruk boven elkaar in tweede rugveld: oorspronkelijk GEESTELICK | BOEKSKE op oranje-achtergrond en er bovenop GETIJDEN | BOEKJE | 15E EEUW, heden gelost; gele geverfde snede met blauwe spikkels.

UFSIA, *Ruusbroecgenootschap, hs. Neerl. 8*
(olim 13)

2. — Papier (f. 1, 37, 142 van perkament), 245 bladen (rechterhelft van f. 242-245 weggevreten door de vochtigheid), 132 x 98 mm, bladspiegel ca. 104 x ca. 75 mm, één kolom, 19 regels; littera bastarda door minstens twee handen gebruikt (1ste hand: f. 1r°-102v°, f. 142r°-184r° waarvan f. 175v°-176r° met een wisselende ductus; 2de hand: f. 103r°-141v° en f. 184v°-245v° met een wisselende ductus). Oude zwartgeworden stugge perkamenten band op karton met ingeslagen platten, voorplat grotendeels en achterplat met rug volledig losgekomen van het boekblok. Uit het bezit van "Jahans SLeeris" in een 19de-20ste-eeuwse potloodaantekening in de ondermarge van f. 113r°.

UFSIA, *Ruusbroecgenootschap, hs. Neerl. 17*
(olim 17)

Wat de *Hondert artikelen*-redacties in deze beide handschriften, resp. f. 66r°-83v° (begin ontbreekt) en f. 37r°-56v°, betreft, heeft J. Deschamps aangetoond dat zij niet een onafhankelijke tweede Middelnederlandse bewerking zijn, maar een bewerking die op de oudste Middelnederlandse bewerking, de zgn. Zuidnederlandse bewerking, teruggaat. Ook hier onderzoekt hij de verschil-

len en overeenkomsten. Wat het taalgebruik betreft heeft de Noordnederlandse bewerker ongebruikelijke woorden in zijn dialect overgezet en heeft hij vele passages uitgebreid; nochtans heeft hij voldoende zinnen onveranderd gelaten, zodat met zekerheid kan gezegd worden dat de Zuidnederlandse bewerking aan de basis lag van zijn redactie. Deze vernoordnederlandste bewerking is blijkbaar tot stand gekomen in de eerste helft van de 15de eeuw, wellicht zelfs in de beginjaren ervan, en vermoedelijk in de kringen van de moderne devoten. Dit verklaart waarschijnlijk ook hoe het komt dat deze versie vooral wordt gevonden in handschriften herkomstig uit het noorden van het Nederlandse taalgebied. [F.H.]

F. HENDRICKX, *De Middelnederlandse handschriften van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen (Eerste deel)*, Miscellanea Neerlandica: opstellen voor Dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, o.l.v. E. Cockx-Indestege & F. Hendrickx, dl. 1, Leuven, 1987, resp. p. 69-71 en p. 77-82 (met literatuuropgave). J. DESCHAMPS, *De Middelnederlandse vertalingen en bewerkingen van de "Hundert Betrachtungen und Bekehrungen" van Henricus Suso*, Spiritalia Neerlandica: opstellen voor Dr. Albert Ampe S.J. hem door vakgenoten en vrienden aangeboden uit waardering voor zijn wetenschappelijk werk, o.l.v. E. Cockx-Indestege, J. Deschamps, F. Hendrickx & P. Verdeyen, Antwerpen, 1990, p. (225)-(231).

- 11.d. HENRICUS SUSO, *Hundert Betrachtungen und Bekehrungen*, eerste Middelnederlandse vertaling van de anonieme Latijnse vertaling; andere teksten (gebeden en oefeningen). Brabant, einde 15de eeuw, ca. 1500 en ca. 1515.

Perkament, (1)-116 bladen (het bovenste derde van het schutblad voorin ontbreekt, tussen f. 70-71 een ongenummerd blad), 102 x 75 mm, bladspiegel 70 à 73 x 52 mm, één kolom, 16 regels; littera textualis (f. 4r°-66v°: één hand eind 15de eeuw), littera bastarda (f. 1r°-3r°, 108v°-115r°: eerste hand van ca. 1500 / f. 66v°-108r°: tweede hand blijkens de vermelding van paus Leo X (1513-† 1521) op f. 81r° in samenhang met de van 1519 daterende overlijdensnotitie op f. 115v° te situeren ca. 1515). Oude perkamenten splitselband op karton met omgezette randen; aan de frontkant der platten boven en onder een gaatje van ontbrekende sluitlinten. Het handschrift bevat enkele aantekeningen, te weten een necrologische notitie op f. 115v°: "Anno domini millesimo quingentesimo decimo nono die vero decimo sexto septembris Obiit dilecta soror mea nobilis maria de argentea domicella de niuella cuius anima requiescat in pace I ihc"; twee eigendomsnotities, op f. 116r°: "Na der doet van my[n] vrouwe begheert sy dat desen boec toe hoeren sal suster berbel vanden ryuieren Ende heefte haer gheue met haren leeuende lyue" (16de eeuw), en op de voorzijde van het voorste schutblad: "Ce livre appartient au Musée du collège Ste Barbe à Gand, rue savaen. V D Borre sj" (Eug. van de Borre, † 1920).

UFSIA, Ruusbroecgenootschap, hs. Neerl. 23
(olim 23)

Deze Middelnederlandse versie van Suso's *Hondert artikelen* gaat terug op een tweede Latijnse vertaling, ditmaal van de vernoordnederlandste bewerking van de Zuidnederlandse bewerking. De vertaler, die onbekend is maar wiens moedertaal het Diets moet geweest zijn, heeft sommige artikelen met bijzonderheden uitgebreid en noemt ditmaal de auteur: "deuotus quidam ordinis

fratrum predicatorum
frater videlicet henricus
Horologium Sapientie
eerste en tweede boek
hiervan, de *Hundert*
opgenomen geweest
in de eerste helft van
ties die ten grondslag
taling geraakte mind
Grotendeels komt de
beeld overeen, afge
uitbreidingen. Zij is
hier besproken hands

F. HENDRICKX, *De Middelnederlandse handschriften van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen (Eerste deel)*, Miscellanea Neerlandica: opstellen voor Dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, o.l.v. E. Cockx-Indestege & F. Hendrickx, dl. 1, Leuven, 1987, resp. p. 88-92 (met literatuuropgave). J. DESCHAMPS, *De Middelnederlandse vertalingen en bewerkingen van de "Hundert Betrachtungen und Bekehrungen" van Henricus Suso*, Spiritalia Neerlandica: opstellen voor Dr. Albert Ampe S.J. hem door vakgenoten en vrienden aangeboden uit waardering voor zijn wetenschappelijk werk, o.l.v. E. Cockx-Indestege, J. Deschamps, F. Hendrickx & P. Verdeyen, Antwerpen, 1990, p. (225)-(231).

- 11.e. HENRICUS SUSO, *Hundert Betrachtungen und Bekehrungen*, eerste Middelnederlandse vertaling van de anonieme Latijnse vertaling; andere teksten (gebeden en oefeningen). Brabant, einde 15de eeuw, ca. 1500 en ca. 1515.

Papier (f. 18, 27, 65, 94, 108, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000).

Dit handschrift is ontstaan aan van de vele n...
toe in 'gepubliceerde'...
noemde bezitsnota w...
gebruikster van deze...
gedaan heeft in het h...
staat dat het afkomstig...
andere, intrinsieke er...